

Jämställdhet ger bättre klimat – genusperspektiv nödvändigt för att lösa klimatfrågan

Inför klimattoppmötet i Köpenhamn i december i år gjordes några försök att lyfta fram betydelsen av ett jämställdhets- eller genusperspektiv i klimatfrågan. Men det krävs större genomslag. Jämställdhetsperspektivet måste föras in som en del av lösningen. Ett jämställdhetsperspektiv är centralt för att förstå på vilket sätt klimatförändringarna kommer att påverka våra samhällen framöver. Ökad jämställdhet utgör en förutsättning för att lyckas minska utsläppen och rädda människoliv genom åtgärder och klimatanpassning. Följande argument talar för detta synsätt: 1) Idag står män som grupp, såväl i Sverige som globalt, för en större andel av utsläppen av växthusgaser än kvinnor som grupp. 2) Detta hänger samman med mäns generellt sett högre inkomster, kontroll över resurser, större politiska, ekonomiska och kulturella inflytande och makt i samtliga nationer och de flesta samhällen på jorden. 3) De som kommer att drabbas hårdast av klimatförändringarna är redan sårbara individer och grupper i framförallt utvecklingsländer men även i rika länder. 4) Bland världens fattigaste – och därmed mest sårbara – människor är en majoritet kvinnor, men även i Sverige är kvinnor som grupp mer sårbara än män som grupp. 5) På grund av skillnader i sårbarhet har kvinnor och män olika intressen och behov, vilket ur rättvis- och effektivitetssynpunkt borde speglas i förhandlingarna. 6) Likaså finns forskning som visar att bland annat kön påverkar riskbeteendet och att män generellt är mer riskbenägna än kvinnor. Värdering av framtida risker är en central aspekt i klimatförhandlingarna, vilket talar för att en bättre representation av sårbara grupper är avgörande för tillämpningen av försiktighetsprincipen bland de aktörer som har makten att finna lösningar och besluta om åtgärder och anpassning till klimatförändringarna (försiktighetsprincipen är en internationellt erkänd princip om att redan risken för miljöskada ska beaktas och att därmed krav på förebyggande åtgärder kan ställas).

Ansvar och resursanvändning

Historiskt sett har västvärldens industrialiserade länder orsakat de stora utsläppen av växthusgaser, byggt resurskrävande och energislukande samhällen med befolkningar som idag åtnjuter betydligt bättre genomsnittlig levnadsstandard än vad som är fallet i utvecklingsländerna. Om man beräknar svenskarnas miljöpåverkan med hjälp av ”ekologiska fotavtryck” lever medelsvensken på en materiell nivå som – om alla levde som vi – skulle

kräva tre jordklot. Relationen mellan rika och fattiga länder och folk är en central fråga i klimatförhandlingarna eftersom resursanvändningen och utsläppen är så ojämnt fördelade. Sedan Riokonferensen 1992 är det vedertaget att den rika världen har det största ansvaret för att lösa miljöproblemen – inklusive klimatförändringarna – och gå före vad gäller att skapa en hållbar utveckling. Eftersom klimatförändringarna generellt kommer att drabba fattiga länder hårdare än rika och kvinnor hårdare än män, så hänger genus- och Nord/Syd-perspektiven samman. En historisk förståelse av kvinnors villkor i olika kulturer är egentligen nödvändig.

Om vi utgår ifrån den situation som råder i Sverige och västvärlden idag är det tydligt att vi inte kommer att lösa klimatfrågan isolerat, den är alltför sammanvävd med vår livsstil och det resurskrävande samhälle vi byggt in oss i. Det är avgörande att vi minskar vår miljöpåverkan och våra utsläpp av växthusgaser. Ett viktigt samband är att mängden utsläpp hänger samman med inkomstnivå. Ju rikare vi blir desto mer tär vi på jordens resurser, och detta gäller såväl människor som hela länder. Forskaren Karin Bradley på Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm har i sin avhandling visat att medelklassen i Stockholm, trots ”miljömedveten” konsumtion förbrukar betydligt mer resurser och koldioxid än de boende i miljonprogramsförorterna. I Sverige har vi en stor andel ”ofrivilliga” miljövänner vilka lever på en nivå som planeten klarar av, nämligen människor med de lägsta inkomsterna. I Sverige har kvinnor lägre inkomster än män i alla sektorer och de flesta yrken. Enligt Statistiska centralbyrån motsvarade kvinnors löner år 2006 (medeltal för samtliga sektorer) 84 % av männens löner.

Är det då bara kvinnors generellt lägre inkomster som gör att de har lägre miljöpåverkan? Det behövs mer forskning om detta, men de studier som finns visar på en skillnad på gruppnivå mellan kvinnor och män som tycks vara oberoende av inkomst. I FOI:s studie Kvinnor, män och energi: makt, produktion och användning (2008) av svenska singelhushålls energianvändning visar det sig att män ligger i snitt 20 % högre än kvinnor i sin energianvändning – i alla inkomstgrupper. Energianvändning är ett indirekt mått på vår miljöpåverkan och våra utsläpp av växthusgaser. Den största förklaringen till mäns högre energianvändning ligger i deras högre användning av transporter. Svenska män äger och använder bil i högre utsträckning än kvinnor. FOI noterar också att ”män i allmänhet är mindre benägna än kvinnor att vidta åtgärder som att köra bil mindre, åka mer kollektivt och att samåka mer för att minska klimatpåverkan”. Det är viktigt att komma ihåg att skillnader på

gruppnivå inte säger så mycket om enskilda individers beteende. Men när det ska fattas politiska beslut angående vårt framtida transportsystem blir dessa strukturella skillnader viktiga att känna till och sätta i relation till samhället i övrigt.

Fördelning av makt och resurser globalt

När man betraktar mäns och kvinnors resursanvändning ur ett globalt perspektiv framkommer ett tydligt mönster. Världen är ytterst ojämfälld när det gäller (1) tillgång till och kontroll över energi- och naturresurser (2) inflytande och beslutsfattande vad gäller dessa resurser (3) fördelning av nytta och kostnader i samband med resursförvaltning (4) vems kunskaper om resursen som värdesätts och (5) vems behov som prioriteras vid nyttjande av resurser. Internationellt finns omfattande forskning som visar hur män i högre utsträckning utövar kontroll och inflytande över naturresursförvaltningen än kvinnor, samtidigt som kvinnor i högre utsträckning ansvarar för, och är beroende av, dessa resurser för att tillgodose familjens försörjning. I Kenya utgör kvinnor 70-90 % av arbetskraften inom jordbruket, men bara 1 % av Kenyas kvinnor äger mark i eget namn. I många länder i världen finns arvsrätt och äktenskapslagstiftning som säkerställer mäns kontroll över egendom och resurser. En könsegregerad arbetsmarknad återfinns i många länder, liksom mönstret med låga löner i kvinnoyrken och en föreställning om en "närande" privat sektor och en "tärande" offentlig. I samband med detta kan man diskutera om kvinnors arbete värdesätts i samma utsträckning som mäns. Arbete i hemmen exkluderas från nationalräkenskaperna. I Norge räknade statistiska centralbyrån ut hur stor andel av BNP som det obetalda arbetet utgör och kom fram till att det år 1990 motsvarande 38 %, varav kvinnor stod för 25 %. Detta var ändå lågt räknat på samtliga poster. Värdet av kvinnors oavlönade arbete i hemmen var dubbelt så stort som värdet skapat av industrin som helhet. Trots omfattningen på detta arbete och dess betydelse för samhället har det ingen plats i den formella ekonomin. Inte heller speglar BNP kostnaden för de naturresurser och ekosystem som exploateras och försämras som en konsekvens av mänsklig påverkan.

Sårbarhet inför förändringar – fattigdom, kön, mänsklig förmåga

När det handlar om vem som drabbas av klimatförändringarna är det lätt att inse att det är redan sårbara människor som har sämst förutsättningar att klara av de stora förändringar vi står inför. Fattigdom innebär sämre förutsättningar för överlevnad och bland världens fattigaste människor drabbas kvinnor och barn i allmänhet hårdast av miljöproblem, till stor

del för att de har färre möjligheter att få sina behov och rättigheter tillgodosedda. Men det är också så att miljöförstöring förvärrar fattigdomen och hindrar människor från att ta sig ur den. Amartya Sen, 1998 års Nobelpristagare i ekonomi, beskriver fattigdom som en förlust av mänsklig förmåga. Att exempelvis bli allvarligt sjuk till följd av att man utsätts för miljöföroreningar på arbetet eller hemmet innebär just en sådan förlust av förmåga. För de människor som bor i slumområden runt om i världen innebär bristen på tryggt boende, sanitet, rent vatten, säkerhet och sociala skyddsnet en förlust av mänsklig förmåga på ett grundläggande plan. Sen har också visat att ekonomisk tillväxt inte nödvändigtvis leder till social utveckling. Två centrala mått på utveckling, lägre födselotal och minskad spädbarnsdödlighet har inget direkt samband med ökad tillväxt. Ekonomisk tillväxt har i vissa fall en indirekt påverkan, däremot finns två faktorer som har ett direkt samband till utveckling: ökning av kvinnors utbildningsnivå och ökat ekonomiskt oberoende för kvinnor.

Ett exempel på kvinnors relativt större sårbarhet för klimatförändringarna kommer från Bangladesh och effekterna av översvämningar, ett problem som kommer att förvärras med högre havsnivå och fler stormar. I översvämningkatastrofen i Bangladesh år 1991 var 90 % av dösoffren kvinnor och barn. Varför? En persons sårbarhet kan analyseras i fem kategorier: 1) en persons initiala tillstånd 2) graden av robusthet hos personens försörjningsförmåga och -strategier 3) möjligheten att skydda sig 4) tillgången till socialt skyddsnet och 5) personens sociala kapital. Kvinnor i Bangladesh är i högre utsträckning undernärda, de har sämre simkunskaper, deras rörlighet i samhället inskränks av kulturella hinder, de har inte samma tillgång till samhällsinformation eftersom de rör sig mindre i det offentliga rummet, de har yttersta ansvaret för barnen och hushållet, de drar sig för att uppsöka evakueringscentrum av rädsla för trakasserier och sexuellt våld och det finns en stigmatisering av ensamma kvinnor. I samband med att klimatet förändras hotas människors dagliga försörjning av livsmedel och vatten (genom torka) för miljontals människor. I de flesta utvecklingsländer faller ansvaret för familjens överlevnad och försörjning av mat och vatten på kvinnor. Med ett varmare klimat ökar också problemen med vattenburna infektionssjukdomar vilket drabbar hela befolkningar, men i vissa fall främst de personer, ofta kvinnor och barn, som handhar vattenförsörjningen. Det finns dock många goda exempel på hur kvinnor och män i utvecklingsländer redan nu anpassar sina försörjningsstrategier till ökad sårbarhet och klimatanpassar valet av grödor.

Skillnader i sårbarhet i Europa

Men även i Sverige är det troligt att kvinnor i vissa avseenden kommer att drabbas hårdare än män. FOI diskuterar i rapporten Gender issues in climate adaptation (2007) sårbarhet i termer av makt, ekonomi, arbetsfördelning, kulturella roller och biologiska skillnader. En trolig effekt av klimatförändringarna för Sveriges del – och viktig ur hälsosynpunkt – är risken för fler värmeböljor sommartid. År 2003 dog ungefär 33 000 människor i Europa i samband med värmeböljan runt Medelhavet. I Frankrike var 64 % av offren kvinnor, vilket endast delvis kan förklaras med att det finns fler kvinnor än män bland de äldre. En landsomfattande fransk epidemiologisk studie som genomfördes identifierade en betydligt högre ökad dödlighet (*excess mortality*) för kvinnor än för män. I studien anger man socioekonomiska faktorer som fattigdom och social isolering i kombination med ålder och ohälsa som de faktorer som ökade dödligheten. Det är möjligt, men inte fastställt, att kvinnor har sämre värmeförmåga rent fysiskt. Vad man däremot kunnat fastställa är att kvinnor åker mer kollektivt vilket vid värmeböljor givetvis är sämre än att sitta i en luftkonditionerad bil. Kvinnor utför mer hushållsarbete vilket måste fortsätta även under en värmebölja, medan mycket annat arbete avstannar. Kvinnor utför mer omsorgsarbete och tar hand om sjuka vilket ger en ökad belastning under en långvarig värmebölja. Detta är också en klassfråga, när samhället ska genomföra åtgärder för klimatanpassning blir det av betydelse huruvida åtgärderna sker inom offentlig eller privat sektor, om vi som privatpersoner förväntas betala eller om det finansieras gemensamt.

Det är nödvändigt med betydligt mer forskning kring hur klimatförändringar och framtida åtgärder kan påverka olika grupper i det svenska samhället. Genusperspektivet är i sammanhanget ett av flera. Andra är hur belastningen ser ut i olika samhällssektorer, hur olika stadsdelar påverkas, kommuner i glesbygd, samt påverkan på arbetslösa och invandrargrupper.

Beslutsfattande, risk och behovet av jämlik representation

Slutligen är det relevant att fråga sig vem som har makten att skapa en god miljö? Hittills har jag aldrig stött på ett miljöproblem där den frågan inte kan besvaras. Det hjälper oss bort från diffusa miljöproblem som ingen bär ansvar för och fokuserar på samhällets aktörer och deras handlingsutrymme. Man säger ofta att vi idag har såväl kunskapen som tekniken att lösa de stora miljöproblemen. FN har sedan länge arbetat för att utrota fattigdomen, för närvarande

bedrivs det arbetet genom de så kallade Millenniemålen. FN:s organ för livsmedels- och jordbruksfrågor FAO har konstaterat att det tredje målet att öka jämställdheten och stärka kvinnors ställning är avgörande för att lyckas med det övergripande målet att halvera fattigdomen till år 2015. Trots detta tycks jämställdhet vara en icke-fråga i klimatförhandlingarna. Kanske beror det på den påtagliga mansdominansen bland förhandlingsaktörerna, inte minst bland företagsintressen. FOI konstaterar att kvinnor är underrepresenterade i flertalet av de viktiga samhällssektorer som påverkar klimatpolitiken. I Sverige är energisektorn, oljeindustrin, stadsplanerings- och infrastrukturområdet mansdominerade, detsamma gäller skogs- och jordbrukssektorn. Men vad spelar det för roll att kvinnor saknas i beslutsprocesserna? Det är allvarligt när det finns skillnader mellan kvinnors och mäns behov, intressen eller perspektiv, vilket är fallet i klimatfrågan. Dessutom visar forskningen att det finns skillnader på gruppnivå vad gäller riskperception. Kvinnor tenderar generellt att ta framtida risker på större allvar och vara mer benägna att stödja åtgärder för att hantera dessa. Klimatfrågan handlar i grunden om riskvärdering, hur sannolika man bedömer framtida effekter vara och hur allvarliga man anser att konsekvenserna är. Det handlar också om vilken förlust av människoliv man anser är en acceptabel nivå i relation till kostnaden för de åtgärder som krävs. FN:s klimatorgan IPCC varnar för de återkopplingsmekanismer som kan komma att öka hastigheten på uppvärmningen, exempelvis frisättning av metangas när tundraområden smälter. Det nuvarande politiska målet om maximalt 2 graders uppvärmning kräver att man stabiliserar koldioxidhalten i atmosfären på 450 ppm (miljondelar) som mest. Troligen behöver vi komma ner lägre än så, och ändå finns ingen garanti för att temperaturen inte skenar iväg. Det finns ingen vetenskaplig grund för att säga att just två grader är ofarligt, eller att vi klarar av att hålla det på den nivån. Klimatsystemets tröghet och oförutsägbarhet innebär att tvågraders-målet innebär ett allvarligt risktagande. De privilegierade grupper som sitter i förhandlingsrummen kan möjligen kosta på sig att värdera riskerna lågt eftersom den ”förlust av människoliv” och mänsklig förmåga som blir en konsekvens av fortsatt höga utsläppsnivåer i första hand kommer att ske bland fattiga befolkningar i utvecklingsländer. Men i förlängningen bärs de samhälleliga och mänskliga kostnaderna även av sårbara grupper i Sverige och Europa.

Helene Ahlborg

Doktorand i miljövetenskap på avdelningen för Miljösystemanalys, Chalmers Tekniska Högskola

Lästips:

Totalförsvarets forskningsinstitut FOI har publicerat två intressanta rapporter om genusperspektiv på energi och klimatfrågor.

Carlsson-Kanyama, Räty. 2008. *Kvinnor, män och energi: makt, produktion och användning*. Användarrapport. FOI. Stockholm.

Hansson 2007. *Gender issues in climate adaptation*. Base data report. FOI. Stockholm.

För en överblick av den internationella forskningen om klimat och genus finns en sammanställning av det välrenommerade forskningsinstitutet IDS.

IDS. 2008. *Gender and climate change: mapping the linkages. A scoping study on knowledge and gaps*. Bridge. Development – gender. Institute of Development Studies. Sussex.

Från Bangladesh kommer viktiga bidrag vad gäller skillnader i sårbarhet mellan kvinnor och män, men också positiva exempel på genusmedveten klimatanpassning.

Cannon. 2002. *Gender and climate hazards in Bangladesh*. In Masika (ed.). *Gender, development and climate change*. Oxfam. Oxford.

Den franska epidemiologiska studie som genomfördes efter värmeböljan 2003.

Poumadère et al. 2005. *The 2003 heat wave in France: dangerous climate change here and now*. Risk analysis. Vol 25:6.

För banbrytande arbete kring mänsklig förmåga och vikten av kvinnors rättigheter för en positiv samhällsutveckling.

Sen, A. 1999. *Development as freedom*. Oxford University Press. Oxford, New York.

FN:s klimatpanel publicerar sammanställningar av kunskapsläget för beslutsfattare. Den senaste är från 2007 och finns på nätet.

IPCC. 2007. *Climate Change 2007: Synthesis Report. Summary for Policymakers*